

Олена Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИКА ВИГУКА А В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Верифіковано семантичні варіанти вигука А за контекстуальними, ситуативними та позиційними ознаками на основі тлумачних словників та художніх текстів.

Ключові слова: *вигук, семантичний варіант вигука, семантичний спектр вигука.*

Вигук як мовне явище є одним із перших філогенетичних феноменів системи мови. Однак, незважаючи на численні дослідження, він все ще не знайшов єдиного розуміння своєї сутності, частиномовної належності, семантичної визначеності. Науковці здебільшого намагаються з'ясувати широту семантичного діапазону вигуківих слів, їх походження, місце в системі частин мови, меншою мірою звертаються до синтаксичної і комунікативної ролі вигуків у межах тексту і майже зовсім обходять увагою їх фонетичні характеристики.

Більшість мовознавців визнає, що кожен вигук є носієм певного значення. Зокрема Р. Рустамов вважає смислове наповнення вигуків близьким до номінативного значення, зауважуючи при цьому, що емоційні відтінки в них переважають [Рустамов : 11]. К. Гаджиев, вивчаючи вигуки в азербайджанській мові, встановив, що між формою та семантичним наповненням вигука є зв'язок, тобто вигук – впізнаваний сегмент мовлення, з яким асоціюються певні значення [Гаджиев : 19]. А. Григорян стверджує, що вживання вигуків має осмислений характер, тому вони можуть виражати не тільки почуття та волевиявлення, а й уявлення про них [Григорян : 6–7].

Відомі різні класифікації вигуків: за семантичним наповненням, будовою, походженням, комунікативною функцією, місцем у структурі висловлювання тощо. В. Косов, досліджуючи вигуки в німецькій мові, поділяв їх за походженням на власне вигуки

(*ah, ach, hallo, pfui*), звуконаслідувальні вигуки (*kh, baus, wau*) та похідні від повнозначних частин мови (*Gott! Teufel! Bewahre!*) [Косов : 2]. Залежно від виконуваної функції власне вигуки дослідник розмежував на дві великі групи: емоційні та спонукальні. Емоційні, відповідно до кількості виражених емоцій, – на однозначні та багатозначні, а спонукальні – на ті, що адресовані людям (*he, hallo, pat*), і ті, що адресовані тваринам (*putput, pielepiele, mizimizi*) [Косов : 15]. Л. Мацько вводить поняття “інтер’єктив”, об’єднуючи цим загальним терміном звуконаслідувальні слова та вигуки. З-поміж останніх вона виділяє емоційні, імперативні, вигуки мовного етикету та вокативні. Первинні емоційні вигуки з урахуванням обсягу і рухливості семантики дослідниця поділяє на: а) багатозначні, з широким емоційним діапазоном: *a!, o!, e!, ай!, ой!, ox!* та їх фонетичні варіанти *a-a-a!, o-o!, e-e-e!*; б) порівняно однозначні, із семантикою негативності типу *pxe!, pxu!, nxi!, pxy!, тьху!, фе!, фі!, фу!, xe!, xi!*, а також вигуки з вужчим і одноманітнішим значенням (*i!, y!, ux!, ба!, леле!, ого!*) [Мацько 1985 : 59]. А. Вежбицька класифікує вигуки за семантикою на три групи: емотивні, що мають у своєму значенні компонент “я щось відчуваю” (“*Ах, жаль!*” – *сказав я*); волитивні, у семантиці яких міститься компонент “я щось хочу” (“*Спасибі!* – *відповів я і встав*), та когнітивні, що мають у своїй семантиці компонент “я щось думаю” або “я щось знаю” (“*Ах?*” – *сказала пані Вульце, передчуваючи сенсацію*) [Вежбицька : 618]. О. Каптюрова, вивчаючи вигуки в англійській мові, відокремила емоційно насажені від тих, що передають інші, не емоційні смисли. Емоційно насажені вигуки – це вигуки, які виражають позитивні емоції (*Oh – lovely, lovely*), негативні емоції (*Hell! What a policy?*), а також вигуки з контекстуально зумовленим значенням, що виражають різні психічні стани [Каптюрова : 11]. Спільним для всіх класифікацій є розмежування вигуків на емотивні та ті, що передають інші смисли. Однак у А. Вежбицької і О. Каптюрової більший акцент зроблено на врахування значення, а у Л. Мацько і В. Косова базовим критерієм є функція.

Незважаючи на неоднаковий обсяг мовних явищ, охоплених поняттям “вигук”, спільним для них є обов’язкове виокремлення групи одиниць, що ідентифікуються як емоційні вигуки. Серед останніх особливий інтерес становлять первинні (непохідні) вигуки вокалічного типу на зразок А, Е, И, І, О, У в різних звукових варіаціях, що на письмі отримують таке графічне втілення: *a-a, i-i-i, y-y* тощо.

Об’єктом розгляду у статті є вигук А, а предметом дослідження – його семантика. З цією метою проаналізовано його функціонування в мовленні на матеріалі двохсот художніх творів українських авторів ХІХ, ХХ та ХХІ століть. У результаті аналізу дібрано 709 контекстуальних вживань вигука А (контекст є неодмінною умовою для з’ясування конкретного семантичного вияву аналізованого вигука). Ці фрагменти було озвучено в лабораторії експериментальної фонетики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка чотирма дикторами (двоє чоловіків і двоє жінок) – філологами-україністами. Дослідження семантики вигука здійснено шляхом використання слухового аналізу. До нього було залучено носіїв української мови, з-поміж яких і спеціальна група експертів-філологів. На першому етапі прослуховувань частину матеріалу довелося відкинути, оскільки він містив проміжні семантичні варіанти, які важко однозначно віднести до тієї чи іншої семантичної групи. Остаточну вибірку склали 446 текстових фрагментів, які було покласифіковано на 26 семантичних груп.

Виявлені значення зіставлено з наведеними у тлумачних словниках (“Словник української мови”: В 11 т., Словарь української мови, укладений Борисом Грінченком та Етимологічно-семантичний словник української мови Івана Огієнка). Як і більшість лексичних одиниць, вигук А є багатозначним, тому актуальним виявилось питання структурування його значень. Л. Мацько звертає увагу на те, що кожному вигукові притаманне певне стрижневе значення [Мацько 1981 : 26]. У передмові до одинадцятитомного “Словника української мови” зазначено: “коли слово має кілька значень, то на першому місці подається

значення, найуживаніше в мовній практиці. Зокрема, переносне значення (чи відтінок значення) тлумачиться після того прямого, з якого воно розвинулося” [СУМ Т. 1 : X]. Цей принцип, на нашу думку, порушено у словниковій статті вигука А, оскільки першими подано більш осмислені семантичні варіанти ‘здогад’, ‘здивування’, тоді як рефлекторні експресивні викрики від болю, відчаю, переляку є останніми в переліку значень, хоч одна з теорій походження мови – вигукова – дає підстави вважати первинними саме мимовільні спонтанні варіанти вигука.

Виявлені в ході експерименту семантичні варіанти вигука А частково збігаються зі словниковими (див. табл.). Дані “Словника української мови” (найбільш ґрунтовної сучасної академічної лексикографічної праці) є основою для верифікації результатів дослідження з урахуванням порядку представлення вигукових значень у словниковій статті. Праці Б. Грінченка та І. Огієнка дають можливість ретроспективного погляду на семантичне поле вигука А. Так, у словнику Б. Грінченка семантичні варіанти вигука є омонімічними і різняться за комунікативною функцією:

“А! меж. А, ах! А, яке лихо! Впрочемь, чаще упорелбляется ой!

А-а и А-асі, меж. Дѣтск.: испражняється. Ходім а-асі!

А-а-а! меж. Колыбельный припѣвъ: бай-бай! А-а-а, люлі! Налетіли гулі, стали думати-гадати, як дитину годувати” [Грінченко : 1].

У двох останніх словникових статтях наведено не однокомпонентні вигуки: їхнє графічне оформлення вказує не на подовжену тривалість, а на кількавершинне [а], що підтверджується мовною практикою. Щодо них можна говорити про графічну омонімію, яка виникає через обмежені можливості засобів передавання різного звучання на письмі. У фразі “А, яке лихо!” вигук А може виражати і ‘біль’, і ‘відчай’, і ‘переляк’, оскільки з огляду на малий контекст його важко тлумачити однозначно.

І. Огієнко подає семантичні варіанти вигука А як омонімічні, спираючись при цьому на акустичні параметри:

“А! – вигук різного психологічного значення і при кожному значенні своя різна інтонація: здивування, болю, насмішки, жалю й ін...

А! – вигук незадоволення...

А! – вигук здивування...

А-а! – вигук великого здивування чи переляку...

А-а-а! – вигук здогаду...

А-а-а! – вигук здивування... **А-а-а-а!** – вигук великого здивування..." [Митрополит Іларіон : 19]

У ході експерименту з-поміж інших було виявлено семантичні варіанти вигука А, які подані у словнику І. Огієнка, крім 'невдоволення'. Найближчим до останнього, на нашу думку, є семантичний варіант 'непривітне впізнавання' (див. таблицю), коли мовець висловлює невдоволення з приводу неприємної зустрічі. Однак наведений приклад "*А! Що з Вами балакати!*" [Митрополит Іларіон : 19] не підтверджує цього припущення. У цьому контексті значення вигука А відповідає виявленим нами семантичним варіантам 'роздратування' або 'махнути рукою'. У "Словнику української мови" значення 'невдоволення', 'досада' і 'роздратування' проілюстровано одним прикладом: "*Якби можна, забив би оце парочку диких гусей та засмажив на маслі... – А-а! не дратуйте ж бо...*" [СУМ Т. 1 : 2]. Як і в І. Огієнка, вигук А виражає роздратування, на що прямо вказує контекст "не дратуйте ж бо".

На особливу увагу заслуговують семантичні варіанти, виявлені в результаті експерименту, але не зафіксовані у словниках. Критеріями, за якими виявляється семантика вигука в кожній конкретній ситуації, є: контекст (семантика привигукових слів, смислове, комунікативне та емоційне наповнення привигукових фраз та речень), ситуація вживання вигука (ця характеристика не дорівнює контекстові, вона використовується для опису комунікативної ситуації, прагматичного аспекту спілкування) і позиція (типове розташування вигука у структурі діалогу чи монологічного висловлювання щодо інших структурних елементів – запит інформації, відповідь, роз'яснення, переконання тощо або щодо синтаксичних структур – окличне речення, тривала пауза тощо). Врахування вказаних ознак дозволило виокремити 14 семантичних варіантів, крім зафіксованих у словниках: 'агресія, завзяття', 'байдужість', 'відмахнутися', 'злість', 'зрозуміло',

‘рішучість’, ‘обурення’, ‘повчальний тон’, ‘привітне впізнавання’, ‘пригадати’, ‘радість, захват’, ‘розгубленість’, ‘стурбованість, сполоханість’, ‘тріумф’ (див. таблицю).

Семантичний варіант ‘агресія, завзяття’ визначається ситуативно. Це вигук-викрик, що супроводжує активні агресивні дії мовця, часто виконувані у стані афекту в межових ситуаціях: *З криком пробігла жінка через двір на город. Пролопотіли чобітьми важко за нею: Лови!.. а!.. бий!..* (А. Головка).

Семантичні варіанти ‘байдужість’ і ‘відмахнутися’ виявляють ситуативну подібність, оскільки помах рукою – це жест, яких символізує байдужість. Однак семантичний варіант ‘відмахнутися’ короткий і різкий за звучанням, він ніби віддзеркалює відповідний жест і містить сему ‘роздратованість’. Семантичний варіант ‘байдужість’ більш тривалий, що передається на письмі: – *А-а... – протяг Соломон байдужісінько, думаючи про своє* (І. Багрянний). У тексті семантика вигука підтримується авторськими заувагами щодо манери мовлення персонажа: “протяг Соломон байдужісінько”.

Семантичний варіант ‘злість’ близький до фіксованого у словниках ‘досада, лють’. Він виражає сильну емоцію, спрямовану на певний об’єкт: *А-а, Чумак, – протяг він крізь зуби ...* (І. Багрянний), *А, ідолова байстріюча порода! Саме перед жнивами кинула, сучого виводку дівка!* (Б. Грінченко), *А, злодію, коноводє, харцизе проклятий...* (Б. Грінченко), *А, мерзенні гадди!* (І. Кочерга). Семантичний варіант ‘злість’ зумовлений не тільки контекстом, а й позиційно закріплений на початку фрази у препозиції до назви об’єкта, на який спрямована емоція мовця. Семантичний варіант ‘досада, лють’ звучить більш коротко й різко, після вигука, як правило, вживаються лайливі висловлювання-штампи: *А, ч-чорт! – Сергій вилаявся вголос* (І. Білик), *А, трам-тарарам! – закипів раптом один лото, вихопившись наперед* (І. Багрянний). Об’єкт, на який спрямована емоція, не називається, вигук вживається як складова частина штампу-лайки, більш знеособлено порівняно з попереднім варіантом. Отже, семантичний варіант ‘злість’ передає усвідом-

лене вираження емоції; вигук, як правило, передує звертанням, він дає змогу мовцеві проінформувати адресата щодо його настрою та ставлення до останнього, має характер умисної психологічної атаки (у першому прикладі ним починається звертання слідчого до підсудного, у другому – господині до наймички, у третьому – селянина до конокрада). Семантичний варіант ‘досада, лють’ мимовільний, з погляду прагматики він більше важить не для співрозмовника, а для самого мовця, дозволяючи йому дати вихід сильним емоціям. Неусвідомленість, неконтрольованість такого емоційного вибуху простежується в авторських заувагах щодо манери мовлення персонажів: “вилаявся вголос”, “не втерпів, зашипів”, “закипів раптом”.

Семантичний варіант ‘зрозуміло’ виокремлюється за позиційними ознаками: він можливий лише в діалозі як відповідь на репліку співрозмовника. Вигук є частиною комунікативної схеми **МОВЕЦЬ 1** (питання) → **МОВЕЦЬ 2** (відповідь-роз’яснення) → **МОВЕЦЬ 1**(А-а-а). Цей семантичний варіант вигука А функціонує як ключова частина комунікативного штампу “а, он воно що”, “а, он як”. Після вигука репліка не продовжується зовсім або продовжується після тривалої паузи часто зі зміною теми розмови: – *Шо?* – *Руки побив.* – **А-а-а...** (Р. Андріяшик), – *Тут будуватиметься?* – *Ні, в Харкові.* – **А-а...** (І. Багрянний), – *Овца?! І то де ж?* – *В шибу.* – **А-а...** *Ну і як?* (І. Багрянний).

Семантичний варіант ‘наважитись’ – коротке різке висловлювання, яке позначає перехід до активних дій після вагання. Позиційно вигук А розташовується між групою тривалих розгорнутих речень-роздумів або речень-запитань у препозиції і коротких емоційних висловлювань у постпозиції і звучить коротко, з придихом: *Що ж робить? Ще можна дати Степанові звістку, щоб не прислав за рушниками!.. Піти самій до Гната? А!! Піду! Він дома... Він жде... (І. Карпенко-Карий), А може, а може, ще можна поїхати? Ні, ні, хіба це мислима річ, адже ж призначено весілля, треба побалакати з її матір’ю. А екскурсія завтра поїде. А! Геть ці підлі вагання! Щастя тут, воно зі мною, і я не віддам його нікому - це Ліда, моя Ліда!* (І. Кочерга).

Таблиця. Семантичні варіанти вигука А

СУМ	Словарь УМ	ЕССУМ	Результат дослідження	Приклади
СВ1. Здогад		Здогад	Здогад, прозріння	– Ваше благородіє... нам на подушне песиків треба... – Яких то песиків? А, це вони, мабуть, гроші так називають. Песо... (І. Білик)
Здивування		Здивування	Здивування	– Ну, де ж він? – Я тут. – А-а... – роблено здивувався гість і заговорив трохи вгомлєно, трохи весело. – Дуже приємно. Будьмо знайомі. (І. Багряний)
Незадоволення		Незадоволення	–	–
СВ2. Досада			Досада, лють	– А, дурна твоя рада! – розсердився Водосвятський. – Без всяких твоїх кангарід візьму її, коли схожу. (В. Винниченко)
Погроза			Погроза	Давид щось глухо сказав, бо обличчя йому просто в землю і ніяк не підвести. Почули лише: “Гади!” – А, так ти ще й так? Действуй, Оверку! (А. Голівко)
Злорадство			Злорадство	– Годі, Марусе. Вигадувати починаш. Виспатись треба. Зайве все це. Годі. – А-а! – злорадо скрикнула Маруся, неначе тільки й ждала цього... (В. Винниченко)
СВ3. Переяк		Переяк	Переяк	– Давайте диверсанга. – Ввели Мину Товченика. – А? ! – схопивсь за серце фон Крауз. – Та не лякайся, не акай. Акаш. (О. Довженко)
Відчай	А, яке лихо!		Відчай	Чом же ти з коня не сходиш, Семене?... Хто твою коня, Семене, припнув до воріт?... Хто тебе до коня гудзами прив'язав, Семене?... Горенько, та що ж це таке, біда яка, торенько... А-а-а! ... Де ж твоя голова, Семене, де ж твоя голову загубив?... (Є. Гуцало)
Біль		Біль	Біль	Кілька разів схожий пекучий біль з'являється в області живота. – А-а-а-а! ! – виривається на свободу останній мій крик. (А. Дністрівий)

Продовження табл.

СУМ	Словарь УМ	ЕССУМ	Результат дослід- ження	Приклади
	дітск.: испраж- няться		-	-
	колыбель- ный прип'ївь		-	-
		Насміш- ка	Уципли- вість, сарказм	– Що зайве? – грубо крикнула вона. – Все це, і слова твої і... твоє страждання. Навіщо? Не треба. Та ще при сторонніх. – А-а! – уципливо посміхнулася вона. – От так би давно казав! От це діло... От це... (В. Винниченко)
		Жаль	Жаль, співчуття	– Ну, та що ти! Та хрест мене побей, коли я що-небудь!.. – забожився швидше Роман, ізрадівши. – Іди та лягай спати! А , бідняга!.. (Б. Грінченко)
			Апресія, завзяття	Тоді настає така мить, що один якийсь з роти, не знаю вже, він там чи я, вискакує на прокльон усьому світу... – То чо. – Гітлеру собаці! – А-а-а! .. – І вже не "Ура" виходить, а не знати що! Ревіще! (О. Довженко)
			Байдужість	– Рятуюк, професоре! Ви ж обіцяли принести рятуюк "Геніяльний рятуюк" для мене. – А-а... – протяг Солонмон байдужієнько, думаючи про своє. – Та то, знаєте... то я був п'яний... (І. Баряний)
			Відмах- нутися	– Та ще не забудь про те, що я тобі казав: нехай прийдець хоч і на наших конях – я його і назад одішлю. – Хто? – А , послі! Як прийде, тоді побачиш. (І. Карпенко-Карий)

СУМ	Словарь УМ	ЕССУМ	Результат дослідження	Приклади
			Злість	Але і вранці Левантини не було. Сипала тоді прокльонами, мов горохом з решета: – А, і долова байстрюча порода! Саме перед живими кинула, сучого виводу дівка! (Б. Грінченко)
			Зрозуміло	– Я навпростець з тобою, бо втевнений, що зрозуміш мене. Чого замотав то довою? – Садна, – сказав я. – Що? – Руки побив. – А-а-а... – А ти думаєш! (Р. Андріяшик)
			Рішучість	Що ж робить? Ще можна дати Степанові звістку, щоб не прислав за рушниками!.. Піти самій до Гната? А!! Піду! Він дома... Він жде... (І. Карпенко-Карий)
			Обурення	– Ну, скажи, чого ти смієшся? – Того, що ти сердишся. – А, дак так!.. Дак так!.. – скрикнула. – Я серджуся, я гніванось, а він сміється, а йому смішки! (Б. Грінченко)
			Повчальний тон	– Ти думаєш, легко інтелігентові бути соціалістом? Коли, знов кажу, посправжньому, по-совісті? Вадим зиркнув на Піддубного й нічого не сказав. – А, то ж то бо й є! Робітнику в сто... та що, в тисячу раз легче бути ним. (В. Винниченко)
			Привітне візнання	Орлюк відрапортував. – А-а!.. Орлюк? – раптом з'явився на дверях командуючий і привітно посміхнувся сержантові. – Ну як, живий-здоровий? (О. Довженко)
			Пригадування	М-да, пелікан, що годує дітей власною кров'ю... Про що ми, про щиклічність? А, так, мені таки передзвонили з "К-35". (Френа Карпа)

Закінчення табл.

СУМ	Сюварь УМ	ЕССУМ	Результат дослід- ження	Приклади
			Радість, захват	Але болгарин повторили не встиг. Цю мить над самим вухом у Рязанки пролунала соковита п'яваська гутірка: – А-а! С ще порох у порохівниціх! Не перевелося той... козацтво на Україні! (І. Білик)
			Розубле- ність	– Та добре, добре. Тільки тепер ми не знаємо, чи ви всі гроші видали, чи, може, вам щось лишилося... – А... або що? Може, гадаєте, що я вам гроші краду?! Я, Собенко? (І. Керницький)
			Стурбо- ваність, сполоха- ність	Зразу чули ще два постріли. П ш е п ю р к о в с ь к и й (стурбований). А! Га! Що таке? Може, гайдамаки? Пане Вержбента, зараз же дзайтесь, що таке. (І. Кочерга)
			Тріумф	Л і д а (посміхаючись). Навряд, якщо листа написано на машинці. П о л к о в н и к (тріумфуючи). А! Попались! Попались! Значить, ви самі його писали, якщо знаєте, що на машинці. (І. Кочерга)

Семантичний варіант ‘обурення’ передає сильну негативну емоцію. Семантика вигука підтримується експресивними окличними, часто риторичними поствигуковими висловлюваннями: *А, дак так!.. Дак так!.. – скрикнула. – Я серджуся, я гніваюсь, а він сміється, а йому смішки!* (Б. Грінченко), *А, так ось які слова дозволяє собі єврей, що нажився в Речі Посполитій!* (І. Кочерга). Поствигукове речення описує той факт, який викликає обурення мовця, воно містить не менш експресивні, ніж сам вигук, слова, які є ключовими для розуміння ситуації. Часто саме поствигукове висловлювання має вигуково-експресивний характер: “Дак так! Дак так!”. Семантику вигука підтверджують слова відповідної семантики: “розлючений і обурений”, “я серджуся, я гніваюсь”.

Семантичний варіант ‘повчальний тон’ передає складну сукупність смислів. Він функціонує як ввідний елемент розширеної відповіді-роз’яснення на питання або твердження співрозмовника. Це коротке висловлювання означає: “це не так просто, як Вам здається”, або “я все знаю (з цього приводу) і можу пояснити Вам”. Вигук може бути і в середині внутрішнього діалогу, але обов’язково залишається початком репліки-відповіді: *А що ми знаємо? Що я знаю? А, от то і єсть... Я знаю, що так не можна, а як?* (В. Винниченко), *Жезніцький. То нащо ж пан женився? Яворський. А, пане, я женився з роцотом...* (І. Карпенко-Карий).

Семантичний варіант ‘привітне впізнавання’ визначається ситуативно та позиційно. Він функціонує в ситуації приємної для мовця зустрічі і вживається на початку фрази перед звертанням: – *А-а!.. Орлюк?* (О. Довженко), *А-а! Сусіда знизу! Ов-рам-котляр! Свій! Українець! Будь ласка!..* (М. Куліш). Антонімічний семантичний варіант ‘непривітне впізнавання’ функціонує в аналогічних ситуаціях і відрізняється контекстом: *А, й ти тут, проклятий злодію!* (І. Кочерга), *А, це ти... Оля. (Сухо). Добридень* (І. Кочерга), – *А, це ти, сатано!* (Майк Йогансен).

Семантичний варіант ‘пригадування’ виникає в ході внутрішнього діалогу, повернення до перерваної думки. Семантика вигука контекстуально підтримується словами “пригадую”, “пам’ятаю” або словом “так”, яке виражає внутрішню згоду піс-

ля тривалих спроб пригадати або сумнівів: *А, згадала, Юрко його звали!* (Любка Дереш), *А, так, пригадую* (І. Карпа).

Семантичні варіанти ‘радість, захват’, ‘тріумф’ близькі за значенням, однак у текстах вони різняться вже на рівні авторських ремарок: *Юркевич (тріумфуючи). А! Значить, ви не знаєте її в обличчя!* (І. Кочерга), *А! Загнали вас? – крикнув йому Єремей Афанасьєвич, підвіши голову від карт і задоволене сміючись* (В. Винниченко), *Полковник (тріумфуючи). А! Попались! Попались!* (І. Кочерга). ‘Тріумф’ це не просто радість, а радість перемоги, своєї зверхності над співрозмовником, який перебуває у менш вигідному становищі. Семантика радості виключно позитивна, вона не містить злорадства та зверхності: *Цю мить над самим вухом у Рязанки пролунала соковита полтавська гутірка: – А-а! Є ще порох у порохівницях! Не перевелось той... козацтво на Україні!* (І. Білик), *Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепахана, ставок рибний – а! Та все лини та карасі – можна грошики лупить у городі* (І. Карпенко-Карий).

Семантичний варіант ‘розгубленість’ – це напіврефлекторний вигук, який дає змогу мовцеві виграти трохи часу, зібратися з думками після несподіваної події або репліки співрозмовника. Тому в текстах він супроводжується трикрапкою, повторами, питальними поствигуковими реченнями: *А... або що?* (І. Керницький), *А-а ... В чому ж це зло?* (В. Винниченко). Позиційно це початкова частина відповіді на неочікуване питання або твердження: *...– не крутіться та відповідайте: чи ви визнаєте в протитуції зло чи ні? – Визнаю, – усміхнувся Мирон. – А-а ... В чому ж це зло?* (В. Винниченко).

Семантичний варіант ‘стурбованість, сполоханість’ – короткий спонтанний викрик. Семантика вигука зумовлена ситуативно, у драматичних текстах підтверджується авторськими ремарками: *Пшешпурковський (стурбований). А! Га! Що таке? Може, гайдамаки?* (І. Кочерга), *Софія Петрівна. Любов, душу, честь! І тепер, коли всі говорять про мій скандал.... А! Хтось іде! (Опускає вуаль)* (І. Кочерга).

Проведене дослідження дало змогу виявити значно ширший, ніж подано у словниках, семантичний спектр вигука А, а також певну ієрархію його значень за частотністю вживання. Із 446 проаналізованих випадків вживання вигука А 288 ілюструють вісім семантичних варіантів ('здогад' (74), 'привітне впізнавання' (44), 'байдужість' (41), 'досада' (30), 'відчай' (29), 'пригадування' (25), 'зрозуміло' (23) і 'злорадство' (22)). До цієї групи належать семантичні варіанти, які було вжито в опрацьованих текстах понад двадцять разів. Решта 18 семантичних варіантів представлені 158 випадками вживання вигука А. Відповідно 65 % мовного матеріалу покривають 31 % семантики, а 35 % мовного матеріалу охоплюють 69 % семантики. Ці дані узгоджуються з законом переваги, відповідно до якого і в структурі мови, і в тексті завжди є невелика кількість високочастотних одиниць, за якими тягнеться довгий "хвіст" одиниць низької частоти [В. Перебийніс : 154]. Порівняння ядерної та периферійної зон досліджуваних вигуків і запропонованої словниками системи значень дозволяє зробити такий висновок: принцип подання словникової статті в одинадцятитомному словнику української мови з першим найбільш поширеним значенням, а далі за спадом уживаності на досліджуваному матеріалі не підтверджений.

Семантика вигука формується залежно від ситуації мовлення та контексту, а певні семантичні варіанти вигука можуть функціонувати в обмеженій кількості комунікативних моделей. Арсенал графічних можливостей передавання вигуківих варіантів на письмі досить обмежений, тому складно однозначно з'ясувати, яку саме емоцію чи стан передає конкретний вигук. А значить, це мовне явище потребує дослідження у повноті акустико-артикуляційних та перцептивних характеристик.

1. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / [пер. с англ. А. Д. Шмелев]. – М., 1999. 2. *Гаджиев К. Б. оглы* Междометия в азербайджанском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 02. 06 "Тюркские языки". – Баку, 1973. 3. *Грінченко Б.* Словарь української мови [репринтне видання]. – К., 1996. – Т. 1. 4. *Григорян А. А.* Междометия в системе частей речи английского языка (аспекты взаимодействия классов) : автореф. дис. ...

канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 “Германские языки”. – Л., 1988. 5. *Иманалиев С.* Междометие в киргизском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Алма-Ата – Фрунзе, 1964. 6. *Кантюрова О. В.* Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”. – К., 2005. 7. *Косов В. Т.* Междометия современного немецкого языка как особый разряд слов : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – М., 1963. 8. *Митрополит Іларіон.* Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Ю. Мулика-Луцика. – Вінніпег, 1979. – Т. 1. 9. *Мацько Л. І.* Інтер’єктиви в українській мові : [навчальний посібник]. – К., 1981. 10. *Мацько Л. І.* Семантика вигуків та звуконаслідувань // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 2. – С. 56–62. 11. *Перебийніс В. С.* Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – К., – 1970. 12. *Рустамов Р. А.* *оглы* Междометия в современном турецком литературном языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.06 “Тюркские языки”. – Тбілісі, 1960. 13. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970. – Т. I; Т. III. – 1972; Т. X. – 1979.

Верифіцированы семантические варианты междометия А по контекстуальным, ситуативным и позиционным признакам на основе толковых словарей и художественных текстов.

Ключевые слова: междометие, семантический вариант междометия, семантический спектр междометия.

Verified semantic variants of interjection A according to the contextual, situational and positional features based on dictionaries and literary texts.

Key words: interjection, semantic variant of interjection, semantic range of interjection.